

УДК 378

О. О. Резван

РЕФЛЕКСИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

© Резван О. О., 2015

<http://orcid.org/0000-0002-7371-3605>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33349>

У статті досліджується суть поняття «рефлексивне освітнє середовище» як такого, що сприяє здійсненню особистістю самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів.

На основі різних наукових підходів до визначення особливостей освітнього рефлексивного середовища, виокремлено їх авторське бачення: наявність усвідомленої потреби у рефлексії процесу та результатів діяльності як у викладача, так і у студента; стимулювання суб'єктів середовища до самозміни відповідно до занурення у контекстні навчально-професійні ситуації; кооперативність у набутті та переданні досвіду; високий рівень комфортності навчання.

Визначено, що рефлексивне середовище має бути інформаційно надлишковим, оскільки надлишковість та недостатність сприяють неоднорідності середовища, що стає умовою рефлексивного розвитку особистості.

Доведено, що створення рефлексивного середовища у навчальному процесі ВНЗ дозволяє спрямовувати студентів до спеціальним чином організованої рефлексії навчально-професійної діяльності відповідно до зіставлення її із реальною професійною практикою, що сприяє усвідомленню ними можливості перенесення рефлексивного досвіду у професійну сферу.

Ключові слова: рефлексія, освітнє середовище, майбутній фахівець, діяльність, професія, само зміна, особистість, розвиток.

Резван О.А. Рефлексивная образовательная среда как составляющая развития личности будущего специалиста.

В статье исследуется суть понятия «рефлексивная образовательная среда» как способствующего совершению личностного самоисследования и самокоррекции социально-психологических ресурсов.

На основании научных подходов к определению особенностей образовательной рефлексивной среды представлено их авторское видение: наличие осознанной потребности в рефлексии процесса и результатов деятельности как у преподавателя, так и у студента; стимуляция субъектов среды к самоизменению соответственно погружению в контекстные учебно-профессиональные ситуации; кооперативность в получении и передаче опыта; высокий уровень комфортности обучения.

Определено, что рефлексивная среда должна быть информационно избыточной, поскольку избыточность и несовершенство способствуют неоднородности среды, что становится условием рефлексивного развития личности.

Доказано, что создание рефлексивной среды в учебном процессе вуза позволяет направлять студентов к специальному образом организованной рефлексии учебно-профессиональной деятельности соответственно сопоставления ее с реальной профессиональной практикой, что способствует осознанию ими возможности перенесения рефлексивного опыта в профессиональную сферу.

Ключевые слова: рефлексия, среда, образовательная среда, будущие специалисты, деятельность, профессия, самоизменение, личность, развитие.

Rezvan O. Reflective learning environment as a factor of the development of personality of future specialist.

The essence of the concept «reflective learning environment» as the one that promotes the implementation of individual into the self-exploration and self-correction of the psychosocial and professional resources is studied in the article.

Based on different scientific approaches to the determination of peculiarities of the reflective learning environment, the author's vision is singled out: the existence of conscious need for the reflection process and results of the both teacher's and the student's activities; stimulation of subjects of the environment to self-transformation in accordance with the immersion in contextual teaching and professional situations; cooperation in the acquisition and transfer of experience; high comfort level of the training.

It is determined that reflective environment must be informatively redundant because redundancy and insufficiency conduce heterogeneity of the environment and it becomes the condition for the reflective development of the individual.

It is proved that creating of reflective environment in learning process of the higher educational establishment allows directing students to the specially organized reflection of their professional activities in accordance with its juxtaposition with real professional practice that promotes their awareness of the ability of transfer of reflective experience into the professional sphere.

Key words: reflection, environment, students, activities, occupation, self-transformation.

Постановка проблеми. Рефлексивне середовище дозволяє вирішувати професійні (навчально-професійні) завдання через взаємодію інтелектуальних зусиль партнерів професійного спілкування, внаслідок чого виникає ситуація сумісного мисленнєвого пошуку, а активізація рефлексивних компонентів дозволяє визначає динаміку структури пізнавальної активності суб'єктів взаємодії, а відтак – її продуктивності. На відміну від класичного підходу до

підготовки фахівця у вищій школі, коли він мав бути готовим до дій та операцій у межах заданої цілі без її рефлексії, сучасна освіта призначена спрямувати майбутніх фахівців до діяльності в умовах, коли ціль обумовлюється сенсом, а у людини є можливість вибору. Отже, йдеться про формування рефлексивних здібностей студентів не лише на рівні процесів пізнання та комунікації, але й на рівні цілей. Такий підхід до фахової підготовки вимагає створення рефлексивного навчально-пізнавального середовища у навчальному просторі ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема рефлексивного середовища останніми роками розглядається науковцями достатньо активно. Так, у дослідженні Т. Гури [5] узагальнюється трактування цього поняття відповідно до його розуміння фахівцями як «системи умов розвитку особистості, що відкривають для неї можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів, основною функцією якої є сприяння виникненню потреби особистості у рефлексії – базового механізму саморозвитку».

Науковець визначає принципи створення рефлексивного середовища у процесі професійного розвитку фахівців:

- принцип унікальності, що дозволяє кожну ситуація та особистість у ній розглядати як неповторну;
- принцип парадоксальності, відповідно якого підкреслюється здатність людини витримувати напруженість протиріч свого та іншого існування, прийняття їх як нормальних та таких, що задають простір вільного відповідального самовизначення;
- принцип відкритості, що передбачає осмислену незавершеність професійної підготовки;
- принцип надмірності, відповідно якого людина може розширити свої особистісно-професійні межі;
- принцип варіативності, що дозволяє слухачу та викладачеві будувати освітнє середовище на основі власних потреб та відповідно напрямку свого розвитку (для рефлексивного середовища не є характерною наявність жорстко регламентованих, нав'язаних зверху методів роботи та програм.

Рефлексивне середовище, за думкою О. Деркач, виявляє себе як некерована зовнішня система, оскільки рефлексивні механізми обумовлюються процесами самоусвідомлення та саморегуляції, а відтак розвиток рефлексивного середовища не може забезпечуватись напряду зовнішніми засобами, а лише відбуватись крізь «посилення – послаблення» рефлексивних функцій через створення умов для їх культивування [6].

Інтерес науковців до проблеми рефлексивного середовища є досить високим. Слід зазначити, що поняття «рефлексивне освітнє середовище» в науці є дослідженим недостатньо, однак оцінка його значущості для підготовки сучасних фахівців визначається однією із центральних проблем психолого-педагогічних досліджень. Зокрема, у визначенні А. Бізяєвої та Г. Ермолаєвої рефлексивне освітнє середовище розуміється як система умов розвитку особистості, що дає їй можливість здійснювати самодослідження та самокорекцію соціально-психологічних та професійних ресурсів. Основною функцією такого середовища автори визначають «здатність виникнення у особистості потреби до рефлексії» [3].

І. Шумакова вважає рефлексивне середовище психологічним поняттям, що пояснює комплекс факторів, які обумовлюють рефлексивні акти. Науковець визначає особливості рефлексивного освітнього середовища :

- співмірність середовища особистості, що в ньому розвивається;
- суб'єктність педагога та студента;
- соціально-особистісний характер організації;
- наявність внутрішніх протиріч або суб'єктивних утруднень, пов'язаних із педагогічною або навчальною діяльністю суб'єктів;
- сукупність внутрішній та зовнішніх умов;
- культуровідповідність, що виявляється через переосмислення старих та створення нових культурних норм у освіті;
- варіативність, відповідно до якої студент та педагог мають можливість будувати освітнє середовище на основі своїх потреб та відповідно до особистої спрямованості у розвитку (для рефлексивного середовища характерним є ненав'язування ззовні жорстко регламентованих методів та програм);
- вибір навчальних методик, спрямованих не на зміст, а на способи діяльності педагога та студента;

- креативність та сприяння вишукуванню у діяльності суб'єктів (у тому числі педагогічної діяльності).

Крім цього, автором підкреслюється, що і педагог, і студент виступають у межах рефлексивного середовища суб'єктами, які можуть винести із нього лише те, що їм необхідно, а отже кожен із них має можливість змінювати освітнє середовище, вносити в нього те нове, що сформувалось внаслідок рефлексії [10].

Л. Ільязова та Л. Соколова [8] під рефлексивним освітнім середовищем розуміють сукупність зовнішніх та внутрішніх педагогічних умов, в яких здійснюється активне формування культури діяльності, тобто виникає можливість вибору особистістю цілей, змісту та методів самоосвіти та саморозвитку, відбуваються уявлення про себе як особистість та професіонала.

Із наявністю проблемно-конфліктної ситуації пов'язує рефлексивне середовище Н. Баженова [2] зазначаючи при цьому, що основним процесом її вирішення є мислення. Науковець виокремлює також інші виявлення рефлексивного середовища: у діяльності – відповідно до установки на кооперацію; в спілкуванні – через відносини, що визначають доступність особистого досвіду людини для другого та відкритість досвіду іншого для себе.

У дослідженні М. Федорової [9] рефлексивне середовище розглядається відповідно до навчальної самостійної діяльності в освітньому процесі. Такий підхід до уявлення про це середовище корелює із думкою О. Багдай про те, що лише за присутності внутрішньої свідомої готовності до рефлексії суб'єкт навчання буде цілеспрямовано та самостійно виявляти рефлексивні здібності та використовувати рефлексивні уміння для аналізу діяльності [1]. Отже, автори тотожні у тому, що рефлексивність як якість найбільш активно формується у процесі самостійної діяльності.

Основна частина. Отже, аналіз авторських визначень поняття «рефлексивне освітнє середовище» дозволяє акцентувати увагу на таких його особливостях:

- наявність усвідомленої потреби у рефлексії процесу та результатів діяльності як у викладача, так і у студента;
- стимулювання суб'єктів середовища до самозміни відповідно до занурення у контекстні навчально-професійні ситуації;
- кооперативність у набутті та переданні досвіду;

- *високий рівень комфортності навчання.*

Рефлексивне середовище дозволяє змінити класичну знаннєву спрямованість процесу навчання, відповідно до якої студенти мають справу не зі змістом професійної діяльності, а зі змістом дисциплін. Таким чином, навчальна діяльність у традиційній освіті виявляється нейтральною відповідно до предмету майбутньої професійної діяльності, результатом чого стає підготовка низки інтелектуальних ерудитів у конкретній галузі знання, але безвідносно до конкретної професії. Через це молодий фахівець, починаючи свою професійну діяльність, «на декілька років провалюється у яму адаптації» [4]. Отже, можна визначити фактори, що пригнічують рефлексію у процесі навчання:

- установка на знання безвідносно до практичної професійної діяльності;
- ідеологія культу джерел знань з неприйняттям ідей сумніву;
- ідеологія норми, неприйняття можливості її перегляду.

Саме некритичне ставлення до норми можна вважати основою антирефлексивності, оскільки ідеологія нормативності змушує людину в процесі діяльності не мислити, досліджувати, а відшукувати правильну відповідь з тих, що були надані різними авторитетними джерелами. Водночас рефлексивне середовище розвиває свободу думки та діяльності майбутнього фахівця, представляє умови для рефлексії ним норми пізнавальної, а потім професійної діяльності. Отже, реалізація принципу свободи у рефлексивному навчально-пізнавальному середовищі є однією із умов професійного становлення майбутнього фахівця.

Оскільки будь-яке середовище створюється відповідно до цілей взаємодіяльності його учасників, суб'єктами навчально-пізнавального рефлексивного середовища є студент та викладач, а необхідною умовою розвитку здібностей студента є контакт з викладачем на засадах спеціально створеного творчого клімату соціального та наукового середовищ ВНЗ. Створення викладачем рефлексивного середовища безпосередньо пов'язане із насиченням інформаційного простору навкруги студента рефлексивним змістом у вигляді неструктурованого потоку фактів та створення моменту онтологічного переживання дійсності у різних формах, що відбувається через рефлексивне осмислення, напруження та розслаблення. Студент, який знаходиться у рефлексивному середовищі, змушений створювати зв'язки, які б

могли вивести його із проблемної ситуації. Недостатність інформації щодо проблеми та надлишок засобів, які можуть посприяти її вирішенню, також створює умови для занурення людини у рефлексію. Отже, уважаємо, *що рефлексивне середовище має бути інформаційно надлишковим, оскільки надлишковість та недостатність сприяють неоднорідності середовища, що стає умовою рефлексивного розвитку особистості.*

Зміст рефлексивного середовища ВНЗ обумовлюється методами вивчення професійної реальності з акцентом на її сучасність, а також інформацією про суть процесу рефлексії відповідно до визначених суб'єктів, об'єктів та процесів професійної діяльності. Для рефлексивного середовища характерним є виділення рефлексивного компонента із внутрішнього світу суб'єкта та культури, з якою цей суб'єкт взаємодіє. З одної сторони, внутрішній світ людини протистоїть зовнішній культурі, з іншої – ця культура є джерелом розвитку та зміни змісту внутрішніх уявлень особистості. Таким чином, рефлексивне середовище сприяє актуалізації набутих взірців самосвідомості та поведінки та створенні нових через їх творче усвідомлення та самореалізацію. Власне, у цьому виявляється механізм розгортання рефлексивного середовища, надання йому процесуального характеру.

Проблеми реалізації середовищного підходу, пов'язаного з феноменом рефлексивно-контекстного освітнього середовища, представлені у дослідженні В. Желанової [7], актуалізують увагу на багаторівневій педагогічно організованій системі умов та можливостей, а також засобів освіти, які забезпечують упровадження професійного контексту в систему підготовки фахівців. В умовах такого середовища, за думкою автора, людина одночасно виступає його продуктом і творцем, а трансформація навчальної діяльності в професійну відбувається найбільш активним способом. Науковець визначає фази формування даного типу освітнього середовища: адаптації майбутнього фахівця до умов середовища та активного відтворення впливу на середовище. Цікавою вдається також думка автора щодо характеристик рефлексивно-контекстного середовища, серед яких окрема визначаються:

- імерсивність (від англ. *immersion* «занурення»), що представляється як ілюзія знаходження у взаємодії із середовищем, яке наближається до реального, тобто в наближенні умов середовища до майбутньої професійної діяльності;

- присутність, що в загальному розумінні відбиває досвід людини знаходитись в одному місці навколишнього середовища, водночас фізично знаходячись в іншому місці (в контекстно-рефлексивному середовищі присутність визначає відчуття присутності в професійному середовищі при безпосередньо фізичному знаходженні в навчальній аудиторії);
- інтерактивність – ступінь, до якої є можливою участь користувачів у зміні і формуванні змісту середовища, у відносинах особистості і середовища, які є суб'єктами у ставленні один до одного, що надає можливість середовищу розширюватись та збагачуватись, тим самим утворюючи професійний контекст становлення майбутніх фахівців.

Отже, рефлексивне середовище визначає процес оволодіння рефлексивною культурою, здатною ставати для суб'єкта значущою через набуття необхідною професійної якості – критичності.

Створення рефлексивного середовища у навчальному процесі ВНЗ дозволяє спрямовувати студентів до спеціальним чином організованої рефлексії навчально-професійної діяльності відповідно до зіставлення її із реальною професійною практикою. У такий спосіб відбувається усвідомлення можливості перенесення рефлексивного досвіду у професійну сферу.

У створенні рефлексивного середовища активною силою має вступати викладач, здатний виходити за межі власного досвіду, бути відкритим новому досвіду, іншій людині, самому себе. Він має бути спроможним активізувати рефлексивно-інноваційні процеси у мисленні, спілкуванні, діяльності студентів крізь активізацію власних рефлексивних позицій. Ознайомлення студентів із способами рефлексії різних видів навчально-професійної діяльності, зокрема, класичної лекції, стає підґрунтям для генерування інноваційних ідей без страху критики та покарання за помилку. При цьому успішність партнерської діяльності викладача і студента залежить від уміння педагога нівелювати статусні бар'єри, заохочувати студента до продуктивного діалогу. Рефлексивне середовище сприяє акумуляції у загальну діяльність не лише особистого досвіду, але й досвіду інших учасників, до представляється нам як функція рефлексії взаємододатковості та кооперативності.

Висновки. Наслідком створення рефлексивного середовища стає систематична активізація різних типів та видів рефлексії. Так, інтелектуальна та особистісна рефлексія виявляється формує особистісну позицію у процесі

вирішення навчально-професійних завдань в умовах стресу (наприклад, дефіциту часу), коли вихід із ситуації стає можливим лише завдяки особистісної мобілізації у вигляді активної рефлексії протиріч між стереотипами досвіду та вимогами ситуації.

Перспективний вид особистісної рефлексії діалогічного обговорення еталонних схем, коли рефлексія дозволяє співвідносити власний досвід інноваційної діяльності у професії з науковими уявленнями про дорожні карти розвитку галузі або окремих її складових.

Ретроспективний вид особистісної рефлексії активізується у процесі самозвіту відповідно до прийнятого рішення. Однак при цьому слід звертати уваги студентів на актуалізацію не лише помилок, але й ситуацій власного успіху, застерігати від зниження самооцінки.

Література

1. Багдай Е.В. Роль рефлексивной позиции личности в профессиональном образовании / Эл ресурс <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-refleksivnoy-pozitsii-lichnosti-v-professionalnom-obrazovanii>
2. Баженова Н.Г. Формирование рефлексивной готовности будущих психологов-педагогов к профессиональной деятельности : автореф. дисс. ... канд .пед. наук / Н.Г. Баженова. – Магнитогорск, 2006. – 24 с
3. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Бизяева. – Санкт-Петербург, 1993. – 238 с.
4. Вербицкий А.А., Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования / Высшее образование России : Практика модернизации. - № 4, 2010. С. 32 – 37.
5. Гура Т.Є. Рефлексивне середовище як чинник розвитку професійної компетентності практичних психологів у системі післядипломної освіти / електронний ресурс : режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/GuraTE.pdf.
6. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала \ А.А. Деркач. – М. изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж «МОДЭК», 2004. – 752 с.

7. Желанова В.В. Динаміка середовищеутворення в технології контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів / Педагогічний процес і практика : зб. наук. праць. – К.: ТОВ «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014.– Вип. 4. – С. 27–32.

8. Ильязова Л.М., Соколова Л.Б. На пути к рефлексивной образовательной среде вуза / электронный ресурс : режим доступа <http://credonew.ru/content/view/464/57>

9. Федорова М.А. Теория и методическое обеспечение формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе :автореф. дисс. ... докт. пед.наук / М.А. Федорова. – Орел, 2011. – 39 с.

10. Шумакова И.А. Понятие «рефлексивная образовательная среда» в философии образования / Научные ведомости. Изд-во БелГУ - № 4 (44), 2008. С. 64 – 74.